

UOT 159.9

Leyla Səfərbəyovna Dadaş-zadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi psixologiya kafedrasının müəllimi
<https://orcid.org/0000-0002-5107-2798>
[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(4\).170-173](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(4).170-173)

ÜNSİYYƏT MƏDƏNİYYƏTİ GƏLƏCƏK PSIXOLOQUN PEŞƏ HAZIRLIĞININ MÜHÜM ŞƏRTİ KİMİ

Лейла Сафарбековна Дадаш-заде
преподаватель кафедры общей психологии
Азербайджанского Государственного
Педагогического Университета

КОММУНИКАТИВНАЯ КУЛЬТУРА КАК ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО ПСИХОЛОГА

Leyla Safarbeyovna Dadash-zade
lecturer at the department of General psychology
of Azerbaijan State Pedagogical University

COMMUNICATIVE CULTURE AS AN IMPORTANT CONDITION FOR PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE PSYCHOLOGIST

Xülasə. Elmi məqalədə ünsiyyət mədəniyyətinin məzmun və mahiyyəti açıqlanır. Ünsiyyət mədəniyyəti gələcək psixoloqun peşə hazırlığının mühüm şərti kimi səciyyələndirilir. Məqalədə qeyd edilir ki, ünsiyyət mədəniyyəti insanın dəyərli inanclarına çevrilmiş, həm əxlaqın, həm də etiketin tələblərinə uyğun davranışın şəxsiyyət baxımından əhəmiyyətli dünyagörüşü münasibətlərinin vəhdətidir. Ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması əxlaqi tərbiyə prosesinin bir hissəsi kimi başa düşülür, burada davranış və ünsiyyət bacarıqlarının formalaşmasına əsas diqqət yetirilir, lakin onların etik məzmunu da vacibdir. Elmi məqalədə ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması şərtləri ardıcılıqla araşdırılır.

Açar sözlər: ünsiyyət mədəniyyəti, peşə hazırlığı, ünsiyyət bacarıqları, dəyər, peşəkarlıq, sosial normalar

Аннотация. В научной статье раскрыто содержание и сущность культуры общения. Культура общения характеризуется как важное условие профессиональной подготовки будущего психолога. В статье отмечается, что культура общения представляет собой единство лично важных мировоззренческих установок, ставших ценностными убеждениями человека, поведения в соответствии с требованиями как морали, так и этикета. Формирование культуры общения понимается как часть процесса нравственного воспитания, где основное внимание уделяется формированию навыков поведения и общения, но немаловажно и их этическое содержание. В научной статье последовательно рассматриваются условия формирования культуры общения.

Ключевые слова: культура общения, профессиональная подготовка, коммуникативные навыки, ценности, профессионализм, социальные нормы

Abstract. The scientific article reveals the content and essence of the culture of communication. The culture of communication is characterized as an important condition for the professional training of a future psychologist. The article notes that the culture of communication represents the unity of personally important worldviews that have become the value beliefs of a person, behavior in accordance with the requirements of both morality and etiquette. The formation of a culture of communication is understood as part of the process

of moral education, where the main attention is paid to the formation of behavior and communication skills, but their ethical content is also important. The scientific article consistently examines the conditions for the formation of a communication culture.

Keywords: *communication culture, professional training, communication skills, values, professionalism, social norms*

Ünsiyyət mədəniyyəti insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində münasibətlərin səviyyələrinə - fərdilikdən beynəlxalq səviyyəyə qədər təsir göstərir, buna görə də bu gün necə və hansı növ dialoqun öyrədilməsi barədə qərar vermək üçün onların nəzəri anlayışı lazımdır. Gənc nəslin tərbiyəsi və təlimi problemlərini peşəkarlıqla həll edən insanların ümumi mədəniyyət sahəsində ünsiyyət mədəniyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, pedaqoji fəaliyyət dedikdə onun iştirakçıları arasında münasibətlərin məzmununun və xarakterinin uğurun əsası olduğu fəaliyyətlər nəzərdə tutulur. Təlim və tərbiyənin səmərəliliyi ünsiyyətin, yaradıcı əlaqələrin nə qədər zəngin və ünsiyyət mədəniyyətinin nə qədər yüksək olmasından çox asılıdır. Ünsiyyət mədəniyyəti probleminin ifadəsi prinsipə yeni deyil, lakin müasir şəraitdə onun aktuallığı yeni mənə kəsb edir. Psixologiya müəllimi praktik psixoloqdan fərqli olaraq spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Müəllim təkcə psixoloji biliyə malik olmamalı, həm də onu tələbələrə həmin bilikləri ötürməyi bacarmalıdır. Psixologiyanın tədrisində pedaqoji ünsiyyətin xüsusiyyətləri ilk növbədə onunla müəyyən edilir ki, psixologiya elmi xarakterini humanist şəxsi yönümlə üzvi şəkildə birləşdirən yeganə akademik fəndir [2, s.34].

Psixologiya təhsili təkcə insanların düşüncə və hərəkət tərzini müəyyən edən şərtləri başa düşmək və dəyişdirmək yollarını mənimsəməyə deyil, həm də öz həyat və şüurunun şərtlərini dəyişdirməyə yönəldilmişdir. Psixoloji biliklərin mənimsənilməsi məqsədinə nail olmağın mürəkkəbliyi transformasiya üsullarının, idrakı və şəxsiyyəti dəyişdirən münasibətlərin xüsusi birləşməsidir.

Psixoloqun peşə fəaliyyəti insanın daxili aləmi ilə işləməkdir ki, burada istifadə olunan metodlar insanın təcrübəsinə yönəldilmişdir. Əsas çətinlik ondan ibarətdir ki, psixologiya müəllimi bir tərəfdən ənənəvi mənada müəllim, digər tərəfdən tələbələrin özünü inkişaf yoluna qədəm qoymasına kömək edən praktik psixoloqdur. Psixologiyanın akademik bir fənn kimi təd-

risinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq M.V. Popova müəllimin funksiyalarını müəyyənləşdirmişdir:

- **emosional dəstək funksiyası (müəllim həmsöhbət kimi)** insanların muhtariyyətlərini pozmadan, onlarla birgə iştirak etmək qabiliyyətinin inkişafını nəzərdə tutur, həmçinin o tələbənin şəxsiyyətinə hörmət və müsbət qəbul, təsdiq və dəstək üçün səmimiyyət, ünsiyyətin spesifikliyi və empatik anlayışı əhatə edir.

- **tədqiqat funksiyası (tədqiqatçı kimi müəllim)** psixoloji problemlərin müstəqil aşkarlanması və pedaqoji reallıq kontekstində konkret problemlərin həllini; həmçinin psixologiyanın tədrisində psixodiyagnostik metod və prosedurlardan istifadəni, tələbələrin şəxsi resurslarının kəşfini və inkişafını nəzərdə tutur.

- **fasilitator funksiyasının (müəllim öyrənmə üçün şərait yaradan şəxs kimi)** icrasında müəllimin şagirdlərin müstəqil şəkildə yeni kəşflər etməsinə və bilikləri mənimsəmələrinə şərait yaradan şəxs kimi çıxış edir.

- **ekspert məsləhət funksiyası (müəllim ekspert kimi)** psixoloq müəllimin psixoloji problemlər üzrə ekspert olması zərurətini nəzərdə tutur.

Aydındır ki, yalnız psixoloji təhsillə yanaşı özünü inkişaf etdirməyə çalışan, yaradıcı axtarışa qadir, yüksək ünsiyyət mədəniyyətinə malik olan psixoloq-müəllim yuxarıda qeyd olunan tələbləri yerinə yetirə bilər. Gündəlik şüur səviyyəsində biz müxtəlif həyat situasiyalarda davranış qaydalarının sinonimi kimi ünsiyyət mədəniyyəti anlayışına tez-tez rast gəlirik. Mədəniyyət dar mənada gündəlik, onun dərk edilməsində ünsiyyət mədəniyyəti tarixən formalaşmış və dövrümüzdə ritualaşdırılmış insanların bir-birinə müraciət formalarını, ictimai yerlərdə davranış qaydalarının kifayət qədər dərin təbəqələrini əhatə edir.

Ünsiyyət mədəniyyəti anlayışı insanın bütün həyatına nüfuz edir. Artıq bu günə qədər gəlib çatmış erkən fəlsəfi, tarixi, ədəbi traktatlarda ünsiyyət mədəniyyəti necə olmalıdır, insanlarla necə rəftar edilməlidir sualları mərkəzi yer tuturdu. Bu problem dövrümüzdə bir qədər mübahis-

səlidir. Bəzi alimlər fərdin ünsiyyət mədəniyyətini cəmiyyətdə qurulmuş münasibət normalarına riayət etmək kimi başa düşürlər (E.V. Sokolov); digərləri başqalarına münasibətdə duyğuları idarə etmək bacarığı kimi (M.N. Noçevnik); ünsiyyət vasitələri və şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə qanunları sahəsində fərdin bilik, bacarıq və bacarıqlarının məcmusu kimi (V.V. Sokolova); fərdin münasibətlərinin mənəvi oriyentasiyası kimi (L.B. Volçenko, A.İ. Titarenko) şərh etmişlər.

Müasir şəraitdə dialoqun yaranması üçün şərtləri müəyyən etmək vacibdir. Bu problem üzrə əsərlərin diapazonunun təhlili (M.M. Baxtin, V.S. Bibler, M. Buber və b.) dialoqu aşağıdakı əsas xüsusiyyətlər baxımından təsvir etməyə imkan verir. *Birincisi*, dialoq subyekt-subyekt münasibətlərinin həyata keçirildiyi fərdlərin qarşılıqlı əlaqəsidir. Subyekt - başqasını bir şəxs kimi dərk etməyə qadir olan, birgə yaradıcılıq prosesi kimi dialoqa girən şəxsdir. *İkincisi*, dialoq özlüyündə dəyərlidir. Burada heç bir konkret məqsəd qoyulmur. Dialoq başqasının şəxsiyyətinə və onun vasitəsilə özünə daxil olmaq dünyasıdır, o sərbəst ünsiyyətdir. *Üçüncüsü*, dialoqun şərti ona daxil olan subyektlər arasında keyfiyyət uyğunsuzluğudur. Dialoq müxtəlif münasibətlər dünyasına sıçrayışdır: subyekt-subyekt münasibəti keyfiyyətcə fərqli olanların münasibətidir, onların qarşılıqlı təsiri yeni keyfiyyətə - dialoqa səbəb olur.

Yaxşı müəllim tələbələrə təkcə psixoloji cəmiyyətdə mövcud olan yazılmamış normalar, o cümlədən etik normalar (subyektlərə, müştərilərə, həmkarlara və s. münasibətdə necə davranmalı olduğu haqqında) haqqında danışmalı deyil, həm də bu normaları şəxsi nümunə ilə tələbələrlə ünsiyyətdə nümayiş etdirməlidir. Bununla belə bu mədəniyyət növünün normaları, eləcə də bütövlükdə mədəniyyət dəyişkəndir: cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər həm də onların transformasiyasına gətirib çıxarır ki, bu da müxtəlif yollarla baş verə bilər: əgər onlardan bəziləri (məsələn, normalar) etiketi, gündəlik ünsiyyəti nisbətən asanlıqla dəyişdirilə bilər, onda cəmiyyət üçün ən əhəmiyyətli sahələri tənzimləyən normaları (məsələn, lingvistik ünsiyyət normalarını) dəyişdirmək olduqca çətindir və bu cəmiyyətin üzvləri tərəfindən dəyişdirilmiş şəkildə qəbul edilir. Hesab edirik ki, ünsiyyət mədəniyyətinin ümumi qəbul edilmiş normalardan

hər bir kənara çıxma mənfi qiymətləndirilə bilməz. Psixologiyanın tədrisi yaradıcı işdir və müəyyən normalar köhnədikdə, cəmiyyətin inkişaf məntiqi onların yenidən qiymətləndirilməsi və ya hətta ləğv edilməsi zərurətini doğurduqda bu normalardan kənara çıxma tərəqqi kimi qəbul edilə bilər. İnsanın ünsiyyət mədəniyyətinin öyrənilməsi mədəni və tarixi kontekstdən kənar mükün deyil. Hər bir dövr öz ünsiyyət formalarını və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin qurulması prinsiplərini yaradır, təsdiqləyir.

Ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması üçün *əsas şərtləri* qeyd edək. *Birinci və ən vacib şərt* ünsiyyət prosesində sərbəstlik və açıqlıqdır. İnsanın ünsiyyət mədəniyyətinin dialoq kontekstində nəzərdən keçirilməsi mütləq azadlıq fenomeninə müraciəti nəzərdə tutur, çünki azadlıq həm şəxsiyyətlərarası dialoq üçün ilkin şərt, həm də fərqli xüsusiyyətdir və müəyyən dərəcədə onun nəticəsidir. Azadlıq istəyi və onun qismən həyata keçirilməsi, başqaları ilə ünsiyyətdə azadlığa nail olmaq fərdi fəaliyyət subyektinin inkişafını müəyyənləşdirir, şəxsiyyət və fərdi keyfiyyətlərin formalaşmasına kömək edir. Dialoqda həmsöhbətlər xarici, qeyri-şəxsi məqsədlərdən, pragmatik maraqlardan, inandırmadan azaddırlar. Dialoq nəticəyə deyil, prosesə əsaslanan ünsiyyətdir.

İnsanın öz azadlığını qəbul etməsi həm də onun özünə və azadlığına görə məsuliyyəti dərk etməsidir. Dialoq münasibətlərinin həyata keçirilməsinin *ikinci mühüm şərti* həmsöhbətlərin bərabərliyidir (bir-birinin azadlığının qarşılıqlı tanınmasıdır). Bərabərlik insanların bir-birinin azadlığının qarşılıqlı tanınması kimi şəxsiyyətlərarası dialoqun ən mühüm atributu və şərtidir. Şəxsiyyətin ünsiyyət mədəniyyəti kontekstində fərdin aşağıdakı hüquqlarından danışmaq olar: onların dəyərlər sisteminə məsul subyekt, ünsiyyətin həmmüəllifi olmaq (öz müqəddəratını təyin etmək hüququ); ləyaqət və hörmət; fərdilik və orijinallıq; müstəqilliyə və suverenliyə, və azad, tənzimlənməmiş düşüncəyə malik olmaq; hüquqlarını müdafiə etmək.

Şəxsi ünsiyyət mədəniyyətinin inkişafı üçün *üçüncü şərt* şərt qarşılıqlı anlaşmadır. Özünü, həmsöhbətini, vəziyyəti və ünsiyyət kontekstini başa düşmək azadlığın, kommunikativ hüquqların adekvat, fərdi spesifik reallaşdırılması üçün əsas zəmin yaradır, subyekt-subyekt

münasibətlərinə çeviklik, aktuallıq və reallıq xassələri verir. Biz əminik ki, dialoq prosesində həqiqətən dərin anlaşma, o cümlədən təkcə faktların əks olunması və onların obyektiv mənasının adekvat şərh deyil, həm də onların dəyər və məna əsaslarının dərk edilməsi mümkündür.

Sadaladıqlarımızı yekunlaşdıraraq vurğulamaq lazımdır ki, bu gün şəxsi başlanğıc və yetkinlik, hər bir insanın müstəqilliyi, dəyərlülük, tarixi inkişafın obyektiv prosesini idarə etmək və istiqamətləndirmək bacarığı, öz həyatının şüurlu yaradıcısı olmaq son dərəcə vacibdir. Bu baxımdan müasir şəraitdə peşəkar psixoloqun yetişməsində ünsiyyət mədəniyyəti, yeni imkanlar və ünsiyyət yolları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şəxsiyyətin ünsiyyət mədəniyyətinin tərbiyəsi müasir sosial-mədəni vəziyyətin bütün üstünlüklərini və mənfi cəhətlərini tənqidi qiymətləndirməyə qadir olan mədəniyyət subyektinin formalaşmasına yönəldilməlidir. Buna görə də, ünsiyyət mədəniyyətinin müasir xüsusiyyəti ünsiyyət məqsədlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi, yeni ünsiyyət normalarının və etikətlərinin mənimsənilməsi, xarici dillərin öyrənilməsinin intensivləşdirilməsi, tənqidi təfəkkürün inkişafı, bilik və bacarıqların mənimsənilməsidir.

Tələbə şəxsiyyətinin ünsiyyət mədəniyyətinin strukturunda biz aşağıdakı komponentləri ayırdıq: *koqnitiv* (şəxslərarası ünsiyyət haqqında biliklər, tolerant şəxsiyyətin xüsusiyyətləri haqqında fikirlər); *emosional və dəyər* (mənavi dözümlülük, empatiya və birgə yaradıcılıq prioritetlərində digərini adekvat qiymətləndirmək bacarığı); *davranış* (dialoji qarşılıqlı fəaliyyətdə əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması və davamlı saxlanması).

Ədəbiyyat:

1. Bayramov, Ə.S. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. / Ə.S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə. -Bakı: Çinar-çap, -2002, -620s.
2. Bayramov, Ə.S. Sosial psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. / Ə.S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə. -Bakı, 2003.
3. Бороздина, Г.В. Психология общения: Учебник и практикум для СПО / Г.В. Бороздина, Н.А. Кормнова. - Люберцы: Юрайт, -2016. - 463 с.
4. Садовская, В.С. Психология общения. Учебник и практикум для СПО. / В.С. Садовская, В. А. Ремизов. -М.: Юрайт, -2019. -170 с.
5. Шиляева, И.Ф. Культура общения современной личности: детерминанты и факторы развития [Текст] / И.Ф. Шиляева // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия «Педагогика, психология». 2011. №3(6). С. 337-340.

Universitet tələbələri arasında ünsiyyət mədəniyyətinin tərbiyəsi üçün pedaqoji cəhətdən qurulmuş proses aşağıdakıları əhatə edir:

- müxtəlif mədəni, milli, konfessional, sosial qrupların həyatına və fəaliyyətinə marağın aktivləşdirilməsi və onların orijinallığının adekvat qavranılması;

- qarşılıqlı əlaqə mədəniyyətinin dünya nailiyyətlərinə əsaslanan humanist ünsiyyət dəyərlərinin təbliği;

- bəşəriyyətin topladığı dünya qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlıq təcrübəsini mənimsəmək bacarığına əsaslanan tolerant ünsiyyətdə mədəni-yaradıcılıq qabiliyyətlərinin tərbiyəsi;

- ünsiyyət prosesində bu və ya digər etnik qrup tərəfindən müəyyən edilmiş mənavi dəyərləri, norma və standartları nəzərə almaq bacarıqlarının formalaşdırılması və s.

Tolerantlıq təcrübəsi getdikcə qarşılıqlı olaraq zənginləşir ki, bu da emosional, intellektual və əxlaqi sahə yaradır, bunun əsasında münasibətlərin və ünsiyyətin müsbət təcrübəsi daha da artır.

Problemnin aktuallığı. Konstruktiv ünsiyyət, fikir mübadiləsi peşəkarın vacib komponentləridir. Məhz buna görə də ali təhsil almaq əzmində olan gənc nəslin nümayəndələri arasında ünsiyyət mədəniyyətinin rolu böyükdür. Ünsiyyət mədəniyyətinin istiqamətləndirilmiş formalaşdırılması xüsusilə aktualdır.

Problemnin elmi yeniliyi. Elmi məqalədə ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması şərtləri, strukturu, habelə ünsiyyət mədəniyyətinin gələcək psixoloqun peşə hazırlığında mühüm rolu araşdırılmışdır.

Problemnin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

E-mail: leyla_azizova81@mail.ru
Redaksiyaya daxil olub: 01.07.2024